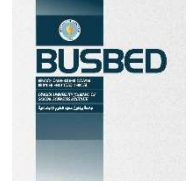

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.05.2023
Kabul Tarihi : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298407>

LİBERALİZM MERKEZLİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK KAVRAMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ: BHIKHU PAREKH ÖRNEĞİ

Veysel ERGÜÇ¹

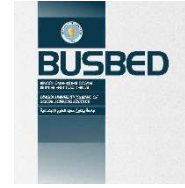
ÖZ

Ulus-devletlerin bünyesindeki kültürel çeşitliliğin ve farklı kimliklerin siyasal topluluk dâhilinde yönetilmesine ilişkin olarak beliren çokkültürlülük kavramı, 1970’li yıllardan bu yana sosyal bilimler içerisindeki çok sayıda çalışma alanında sıkça tartışılan bir konu hüviyetindedir. Söz konusu kavram kapsamında farklı kültürlerle işaret eden özelliklerin kamu kurumlarınca tanınması ve bir arada yaşaması ilkesine yer verilmiştir. Avustralya ve Kanada’da yerli halkların farklılığını teşvik etmek üzere icat edilen çokkültürlülük kavramı üzerine eleştirel bir bakış açısı geliştiren düşünürlerin bir kısmı, kavrama liberalizm merkezli bir ideolojik bagaj yüklendiğini ifade etmişlerdir. Liberalizm bağlamında ifade edilen evrenselliğin esasında özel olanı imlediğini belirten düşünürler, özel olanın Avrupa olduğunu dile getirirler. Buna ek olarak liberal ideoloji merkezindeki çokkültürlülüğün Avrupa’nın hiyerarşik üstünlüğüne işaret ettiğini, evrensel olanın da tam olarak buna tekabül ettiğini iddia ederler. Bahse konu edilen düşünürlerin arasında öne çıkan bir isim olarak beliren Bhikhu Parekh’in düşüncesi bu çalışma kapsamında incelenecektir. Çalışma kapsamında üç tane sorunun izinden gidilecektir. İlk olarak düşünürün çokkültürlülüğü hangi kavram seti ile ilişkilendirdiği sorusu sorulacaktır. Sözü edilen soruya yanıt olarak Parekh’in çokkültürlülüğe kültür ve doğanın etkileşimi çerçevesinde yaklaştığı söylenecektir. İkinci soru, Parekh’in liberalizme ne tür bir anlam yüklediği olacaktır. Parekh’in klasik liberalizmi sömürgecilik ile bağlantılı kıldığı söylenecektir. Çokkültürlülüğü böyle bir liberalizmden azade kılmak isteyen Parekh’in ne tür bir çözüm önerdiği sorusu üçüncü soru olacaktır. Düşünürün liberalizmin farklı kültürlerle barışık bir yorumunun üretilmesi yönündeki ifadesi üçüncü sorunun cevabı olacaktır. Parekh, liberalizmin dar bir anlayışa hapsedildiğini beyan eder. Liberalizm içerisindeki insan doğası görüşünün soyut akla raptedildiğini ifade eden Parekh, buradan aynılık merkezindeki evrenselliği içeren bir kimliğin türediğini belirtir. Böyle bir durumda kültürün göz ardı edildiğinden yakınan Parekh, soyut olana saplandığını düşündüğü insan doğasını fark merkezli kültür ile yeniden tanımlama ve farka dayanan yeni bir kimlik inşa etme uğraşına girişir. Çabasını soyut ve tek olan evrenselin çoğulcu evrensel dönüşümü biçiminde tanımlayan Parekh, bunun liberalizmin yeniden inşası ile mümkün olacağını belirtir. Parekh’e göre liberalizmin yeniden tanımlanması için elzem olan şey toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağın yeniden tanımlanması suretiyle kimliğin yeniden inşasıdır. Bu tarzda bir ulusal kimliğin tüm kültürleri içerecek biçimde inşa edilmesi Parekh açısından elzemdir. Bu noktadan yola çıkan düşünür, liberalizmi farkı merkezinde barındıran kültürle barıştırmayı, evrensel olanı tikel olan ile buluşturmayı, çokkültürlü bir rejimi inşa etmeyi, bu sayede kültürel tabanlı bir federal yapıyı bir gerçekliğe dönüştürmeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Liberalizm, Evrensellik, Kültürel tabanlı federal yapı, Bhikhu Parekh.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, v.erguc@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-1803>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.05.2023
Date Accepted : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298407>

A CRITICAL APPROACH TO THE CONCEPT OF LIBERALISM CENTERED MULTICULTURALITY: THE CASE OF BHIKHU PAREKH

Veysel ERGÜÇ¹

ABSTRACT

The concept of multiculturalism, which emerged in relation to the management of cultural diversity and different identities within nation-states within the political community, has been a frequently discussed topic in many fields of study in social sciences since the 1970s. Within the scope of this concept, the principle of recognition and coexistence of features pointing to different cultures by public institutions is included. Some thinkers who developed a critical perspective on multiculturalism, which was invented to promote the diversity of indigenous peoples in Australia and Canada, stated that the concept was loaded with an ideological baggage centered on liberalism. The thinkers who stated that the universality expressed in the context of liberalism essentially refers to the special, express that the special is Europe. In addition, they claim that multiculturalism at the center of liberal ideology points to the hierarchical superiority of Europe, and that the universal corresponds exactly to this. The thought of Bhikhu Parekh, who appears as a prominent name among the mentioned thinkers, will be examined within the scope of this study. Within the scope of the study, three questions will be followed. First, the question will be asked with which concept set the thinker associates multiculturalism. In response to the aforementioned question, it will be said that Parekh approaches multiculturalism within the framework of the interaction of culture and nature. The second question will be what kind of meaning Parekh attributes to liberalism. It will be said that Parekh connects classical liberalism with colonialism. The third question will be what kind of solution Parekh, who wants to free multiculturalism from such liberalism, proposes. The philosopher's statement about producing an interpretation of liberalism that is compatible with different cultures will be the answer to the third question. Parekh declares that liberalism is confined to a narrow understanding. Expressing that the view of human nature in liberalism is attached to the abstract mind, Parekh states that an identity that includes universality in the center of sameness derives from this. In such a situation, Parekh, complaining that culture is being ignored, attempts to redefine human nature, which he thinks is stuck in the abstract, with difference-centered culture and to construct a new identity based on difference. Parekh, who defines his effort as the transformation of the abstract and single universal into a pluralistic universal, states that this will be possible with the reconstruction of liberalism. Essential to the redefinition of liberalism, according to Parekh, is the reconstruction of identity by redefining the link between land, sovereignty and culture. It is essential for Parekh to construct such a national identity in a way that includes all cultures. Starting from this point, the thinker aims to reconcile liberalism with the culture that has differences at its center, to bring together the universal with the particular, to build a multicultural regime, and thus to turn a culturally based federal structure into a reality.

Keywords: Multiculturalism, liberalism, universality, culturally based federal structure, Bhikhu Parekh.

¹ Assist. Prof. Dr. Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, v.erguc@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-1803>.

1. GİRİŞ

Günümüzde eğitim, sanat, dil, edebiyat ve siyaset gibi birçok alanda karşılık bulan çokkültürlülük kavramı değişik çevreler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bahsi edilen kavramın önemli bulunmasının kayda değer bir nedeni, tek-kültür merkezli olduğu söylenebilecek olan ulus-devletlerin hegemonyasının güçlü olduğu zamanda belirmesidir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse homojenliğin el üzerinde tutulduğu ulus-devletler çağında heterojen olana işaret eden çokkültürlülük kavramının belirmesi, oldukça önemli bir gelişme niteliğindedir.

1970'li yıllarda gündeme gelen çokkültürlülük kavramı, John W. Berry, Rudolf Kalin ve Donald M. Taylor tarafından kaleme alınan *Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada* başlıklı eserde üç farklı bağlamda tanımlanmıştır. Sözü edilen ilk bağlamda çokkültürlülük demografik bir gerçek olarak incelenirken ikinci bağlamda ideolojik bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta ise çokkültürlülük kavramı kamu politikası biçiminde tanımlanmıştır (Berry vd., 1977, s. 1). Üç düşünürün çok kültürlülük üzerine getirmiş oldukları sınıflandırmadan yola çıkılarak bu çalışma kapsamında kavram ağırlıklı olarak ideolojik bir gerçeklik olarak ele alınacak ve incelemeye tabi tutulacaktır. Bu anlamda Amy Gutmann'dan (2014, s. 32) ve Milena Doytceheva'dan (2020, s. 43) yola çıkarak çokkültürlülük ilişkili olarak tahayyül edilen ideolojik pozisyonun liberalizm olduğu savunulacaktır.¹

Liberalizm merkezinde kurulduğu söylenebilecek olan ulus-devletlerde² beliren çokkültürlülüğün de aynı ideoloji merkezinde tasavvur edilmesi kavram üzerine düşünce geliştiren düşünürlerin ilgisini yüksek oranda cezbetmiştir. Siyasal ve toplumsal alanda ziyadesiyle görünürlük payesi kazandırılan çokkültürlülük kavramının liberalizmle bağlantılı biçimde tahayyül edilmesi, bir diğer ifadeyle her iki kavram arasında ilişki kurulmasına yönelik hem yandaş hem de eleştirel bir tutum içerisine giren düşünürlerin olduğu görülmektedir. Çokkültürlülük ile liberalizm arasında kurulan bağlantıya ilişkin olarak olumlu bir bakış açısına sahip olan önemli bir düşünürün Chandran Kukathas olduğu görülmektedir. Liberalizmin modern dünyadaki ahlâkî, dinsel ve kültürel çeşitlilik gerçeğine verilen makul bir tepki olduğunu söyleyen Kukathas, bu yönüyle bahsi edilen düşünce ile çokkültürlülük arasında bir örtüşme olduğunu iddia eder. Liberalizmi bireyin ve topluluğun çıkarlarını bütünleştiren ve uyumlu hale getiren tek tip ve ortak bir kültür temelindeki bir toplumsal birliğe karşı yanıt olarak belirlediğini savunan Kukathas, onun muhtevasında aynılığa karşı çeşitliliğe yer verildiğini ve farklılıklara hoşgörü gösterildiğini dile getirir. Bu anlamda düşünür liberalizmin bir çokkültürlülük teorisine tekabül ettiğini söyler (1998, s. 690).

Liberalizmin ilk olarak çokkültürlülük teorisi olarak belirlediğinden söz eden Kukathas, her iki kavram arasındaki ilişkinin uzun vadede yıprandığından dem vurur. Düşünüre göre liberalizm ve çokkültürlülüğün uzun vadede örtüşmemesinin temel nedeni, liberalizmin bireylerin grup aidiyetlerine dönük kayıtsızlığıdır. Kukathas liberalizmin insanların kültürel, dinsel, etnik, dilsel veya başka türlü ilgi veya bağlılıklarıyla ilgilenmediğini ifade eder. Liberalizmin bireylerin ve grupların belirli uğraşlarına karşı kayıtsız olduğunu söyleyen Kukathas, söz konusu düşünceyi kayıtsızlık siyaseti olarak tanımlar (1998, s. 691). Kukathas, kayıtsız olarak tanımladığı liberalizmin kapsamında tek kaygı duyulan şeyin farklı grup ve bireylerin var olduğu düzenin korunması olduğunu dillendirir. Bu anlamda liberalizme dayanan bir siyasal ve toplumsal düzlemde belirli grupların kimlikleri ve akıbetleri önemli değildir. Bazı kültürel grupların toplumun egemen kültürü içinde asimile olup olmadığı ya da tamamen yok olup olmadığı liberal bakış açısına göre önemli değildir (Kukathas, 1998, s. 692).

Çokkültürlülük ve liberalizm arasındaki ilişki üzerine Kukathas'tan başka düşünürlerin de fikir açıkladıkları görülmektedir. Bahse konu edilen düşünürlerin çokkültürlülüğün liberalizmle olan ilişkisine dair eleştirel bir bakış açısı geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Sözü edilen düşünürler arasında öne çıkan figürün Slavoj Žižek olduğu söylenebilir. Liberalizm merkezli çokkültürlülüğün ırkçılık gibi bir semptom gösterdiğini deklare eden düşünür, kavram bağlamında yerel kültürler karşısında Avrupa'nın iktidar odağı olarak alındığını ve o merkezin perspektifinden yerel kültürlerle yaklaşıldığını iddia eder (Žižek, 2001, s. 156-157 ve 164).

¹ Çokkültürlülüğe ilişkin olarak üç farklı yaklaşımın olduğundan söz eden Kadir Canatan, *Will Kymlicka'da cisimleşen liberal çokkültürlülük, Iris Marion Young'da tecessüm eden radikal çokkültürlülük ve cumhuriyetçi çokkültürlülüğün varlığını dile getirir (2007, s. 42-45). Canatan'ın ifadesi dikkate alındığında çokkültürlülükle ilişkili kılınan pozisyonun neden sadece liberalizm olduğu sorusunun zihinlerde belirmesi muhtemeldir. Çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulacak olan Bhikhu Parekh'in doğrudan liberalizme odaklandığı ve onu sömürgecilik ile bağlantılı biçimde değerlendirdiği dikkate alındığında çokkültürlülük kavramının da radikal ve cumhuriyetçi yaklaşımlardan ziyade liberal yaklaşım ile iltisaklı kılınması kanaatine varılmıştır. Ne radikal yaklaşım kapsamında ne de cumhuriyetçi bakış açısı dâhilinde sömürgecilik ve tahakküme ilişkin verilere rastlanmadığından dolayı gerek çokkültürlülük kavramının gerekse Parekh'in o kavrama ilişkin geliştirmiş olduğu düşüncesinin liberalizm bağlamında irdelenmesi yönünde bir tasarruf söz konusu olmuştur.*

² John Stuart Mill ve Thomas Hill Green'in liberalizmi ulus-devlet ile bağlantılı biçimde okuduklarını belirten Will Kymlicka, her iki düşünürün liberalizm içerisinde ulus-devletten yana bir akım inşa ettiklerinden söz eder (2015, s. 105).

Zizek'ten hariç olarak liberalizm ile çokkültürlülük arasındaki ilişkiye karşı eleştirel bir bakış açısı geliştiren bir başka düşünürün Charles Taylor olduğu belirtilebilir. Liberal bir siyasal düzen içerisinde bireysel özgürlüğün geçer şartının homojenleşme olduğunu ifade eden Taylor, böyle bir durumda kültürden kaynaklanan farklılığın zarar gördüğünden söz eder (2014, s. 81).

Çokkültürlülük kavramına liberalizm çerçevesinden bir paye biçilmesine karşı eleştirel bir tutum sergileyen üçüncü düşünürün Milena Doytcheva olduğu ileri sürülebilir. Bahse konu edilen ideoloji bağlamında icat edilmiş olan çokkültürlülüğün Batı etnosantrizmine işaret ettiğini söyleyen düşünür, Batının Batı dışındaki kültürler karşısındaki iktidar konumunu yapısöküme uğratacak bir formülasyonun ivedilikle hayata geçirilmesini savunur (Doytcheva, 2020, s. 47).

Günümüzde yerleşik olan liberal siyasal düzende çokkültürlülüğün zarar gördüğünü ifade eden dördüncü düşünürün Will Kymlicka olduğu ifade edilebilir. Tek bir resmi kültürden yana bulunduğu, etnik ve ırksal homojenliğin olduğu yerde liberal demokrasinin zarar gördüğünden söz eden Kymlicka, homojenlik ve aynılığın grup farkına dayalı yurttaşlığa dönüştüğü ve liberalizmin buna göre yeniden tanımlandığı bir siyasal ve toplumsal düzenin imkânı üzerine düşünce geliştirir (2015, s. 77-78 ve 108).

Çokkültürlülük ve liberalizm arasındaki ilişkiye Zizek, Taylor, Doytcheva ve Kymlicka ile birlikte karşı çıkan başka bir düşünürün Bhikhu Parekh olduğunu belirtmek mümkündür. Parekh'in çokkültürlülüğe bakışı üzerine hazırlanan bu çalışmada üç tane sorunun peşinden gidilmesi planlanmaktadır. İlk olarak düşünürün çokkültürlülüğü hangi kavram seti ile ilişkilendirdiği sorusu sorulacaktır. Sözü edilen soruya yanıt olarak Parekh'in çokkültürlülüğe kültür ve doğanın etkileşimi çerçevesinde yaklaştığı söylenecektir. Çokkültürlülük kavramını kültür ve doğa arasındaki etkileşim üzerinden okuma tercihinde bulunan Parekh'in doğa unsurunun liberalizm bağlamındaki insan doğası üzerinden tasavvur edildiğini belirttiği ifade edilecektir. Liberalizm kapsamında tahayyül edilen doğa ve kültür arasındaki ilişkinin evrensellik payesi altında farklı olanı aynılaştırdığı yönündeki argümanı aktarılacaktır. Bundan dolayı düşünürün çokkültürlülüğün farktan müteşekkil evrensellikten ziyade aynılığa rabitali evrensellige mahkûm edildiğini savunduğu söylenecektir (2002, s. 159).

Çokkültürlülüğe yaklaşımında yer verdiği doğa unsurunu liberalizmle bağlantılı olacak biçimde düşündüğü dikkate alındığında çalışma kapsamında izi takip edilecek ikinci sorunsal Parekh'in liberalizme ne tür bir anlam yüklediği olacaktır. Parekh'in klasik dönemdeki liberalizmi sömürgecilik ile bağlantılı biçimde okuduğu ifade edilecektir. Bu izlekten devam ederek düşünürün klasik dönemdeki liberalizmi Avrupa kültürünün üstünlüğünü kanıtlama çabası olarak tanımladığı, evrenselligi bu çerçeve ile bağlantılı gördüğü ve bu düşüncesini desteklemek için John Stuart Mill, Joseph Raz ve Brian Barry'nin düşüncesine başvurduğu söylenecektir (Parekh, 2001-2002, s. 105-117). Parekh'in, Mill'in, Raz'ın ve Barry'nin düşüncesindeki liberalizmin Avrupa merkezilik ile iltisaklı olduğu yönündeki argümanından bahsedilecektir. Bu açıdan liberalizm akımında kültür ve doğa arasındaki ilişkinin oldukça dar bir perspektiften ele alındığı bundan dolayı da çokkültürlülüğün eşit konumdaki kültürler arasındaki etkileşim halinden uzak bir biçimde tahayyül edildiğine ilişkin düşüncesi çalışma kapsamında aktarılacaktır (Parekh, 2002, s. 112-141).

Liberalizm merkezindeki çokkültürlülüğün aynılığın ve Avrupa merkezliliğin hapsinde olduğunu ileri süren Parekh'in çokkültürlülüğü sözünü ettiği esaretten kurtarmak için ne tür bir çözüm önerdiği sorusu çalışma kapsamındaki üçüncü sorunsal olacaktır. Düşünürün evvelimde atılması gereken adım olarak evrensel olan ile tikel olanı uyumlaştırmadan yana olduğu söylenecektir. Evrensel olanın zaman ve mekân bağlamında tanımlanmasına tevafuk eden bu adım ile liberalizmin fark merkezli kültüre doğru yöneliminin Parekh tarafından istendiği ifade edilecektir. Bunun için gerek şart olarak liberalizmin farklı kültürlerle barışık bir yorumunun üretilmesini savunduğu belirtilecektir (Parekh, 2002, s. 432-433). Parekh'e göre bunun için elzem olan şeyin toprak, egemenlik ve kültür arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi olduğu ifade edilecektir (2002, s. 248). Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse Parekh'in kültürü sınırlı bir toprağa dayanan egemenliğin esaretinden kurtarmak istediği, bunun için de rasyonalite merkezindeki liberalizmin salt Avrupa'ya ve ulus-devlete bağımlı bir şey olarak algılanmasını dönüştürmek istediğinden söz edilecektir. Nihayetinde Parekh'in toprak içerisinde tekkültürün yerine kültürler arası etkileşime imkân veren kültürel tabanlı federal yapı olarak tanımlanabilecek liberal bir rejimin inşasından taraf olduğu belirtilecektir (2002, s. 248).

Çokkültürlülük üzerine düşünce refleksi geliştirmiş olan düşünürlerin önemli bir kısmının sunmuş oldukları fikirlerde aynılık içerisinden tepki verdiklerini ileri süren Parekh'in düşüncesi dikkate alındığında (2002, s. 159), sorulması gereken soru düşünürün çokkültürlülük kavramı üzerine ne tür bir katkı sunduğu üzerine olacaktır. Böyle bir soruya cevap verilebilmesi için evvela çokkültürlülük kavramının incelenmesi elzem görünmektedir.

2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK NEDİR?

Çokkültürlülük kavramı günümüzde liberal demokratik bir rejimle birlikte anılıyor olsa da kavramın ilk olarak belirdiği anın eşitlik merkezindeki bir rejime dayandığını söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan kavramın ortaya çıkışında tetikleyici olan unsurlardan birinin geçmişin bertaraf edilmesine referans veren asimilasyon, diğerinin ise evrensel olana alternatif olarak icat edilen tikel kimliğe dayanan etnik yenilenme olduğu ifade edilebilir (Doytcheva, 2020, s. 27). Etnik yenilenme bağlamında önem verilen tikel kültürlerin kamusal alanda görünür hale gelmesiyle birlikte çokkültürlülüğün belirdiği iddia edilebilir.

Çokkültürlülük kavramı her şeyden evvel, bölgesel, dilsel ve kültürel birleşmeye ağırlık veren ulus-devlete dayanır (Vatandaş, 2002, s. 19). Bu anlamda kavramın ulus-devlet içerisindeki farklılıkları tanıma, taltif ettirme ve yönetebilme kapasitesine dayandığını belirtmek mümkündür (Berry, 2013, s. 665; Kastoryano, 2009, s. 21). Sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında daha özel olarak yurtda yaşayan, ayrı bir dili ve tarihi paylaşan bir cemaatin devlet içerisindeki aktörler tarafından yönetilmesinin çokkültürlülüğe delalet ettiğini düşünmek ihtimal dâhilindedir (Kymlicka, 2015, s. 52-53; Verkuyten, 2007, s. 280).

1941 yılında ilk defa sıfat halinde sùdur eden çokkültürlülük kavramı, kozmopolit bir duruma işaret etmek amacıyla kullanılmıştır (Doytcheva, 2020, s. 15). 1957 yılında İsviçre'deki dilsel ve dinsel çeşitliliğin ifade edilmesi maksadıyla yeniden anılmıştır (Canatan, 2007, s. 41-42). 1970 yılında isim halinde gündeme gelen kavram, Avustralya ve Kanada'daki kültürel çeşitliliği teşvik edici biçimde takip edilen politikaların tanımlanması için tercih edilmiştir (Vertuyken, 2007, s. 282; Yanık, 2013, s. 12). Bu noktada kültürler arasındaki bariyerlerin kaldırılarak etkileşimin artırılması, kültürel mirasın devamlılığının tesisi ve resmi dilin öğrenilmesi amaçlanmıştır (Berry, 2013, s. 664, Berry & Ward, 2016, s. 447). 1989 yılında ise çokkültürlülük kelimesine Oxford Sözlüğünde yer verilmiştir (Doytcheva, 2020, s. 15-16). 1991 yılında Harper Collins Sosyoloji Sözlüğünde yer verilen kavram, kültürel değerlerin tanınması, teşvik edilmesi, korunması ve azınlık ile ana akım kültürleri arasındaki eşitsiz ilişkiye odaklanma biçiminde tanımlanmıştır. 1990 yılında Washington Kongre Kütüphanesinde ise etnik, dinsel ve kültürel grupların bir arada olma hali biçiminde açıklanmıştır (Wieviorka, 1998, s. 882).

Kavramın icat edilmesi ile azınlık olarak mevcudiyetlerini sürdüren insanların tanınma taleplerine yanıt verilmesi amaçlanmıştır (Kastoryano, 2009, s. 22). Bu anlamda çokkültürlülüğün her kökenden insanın kültürel olarak tanınması projesi olduğunu belirtmekte bir sakınca yoktur (Doytcheva, 2020, s. 18). Kavram aracılığıyla her biri kendi meydan okuyuşunu ortaya koyan, birbirinden farklı kültürel çoğulculuk biçimlerinin tanınmasının amaçlandığını belirtmek mümkündür (Kymlicka, 2015, s. 39). Tanınma izleğinden gidildiğinde çokkültürlülüğün kamusal alandaki bütün kültürlerin birbirine denk olduğunun kabulünün teşvik edilmesine tesadüf ettiği söylenebilir (Doytcheva, 2020, s. 23).

Çokkültürlülüğün farkın tanınmasına tekabül ettiği dikkate alındığında (Say, 2017, s. 31), o farkın tanınmasının üç düzeyde gerçekleştiği belirtilebilir.³ İlk olarak, çokkültürlülüğün, bireysel düzlemde tanınma biçiminde tebarüz ettiği görülmektedir. Biraz daha açık biçimde ifade etmek gerekirse bireysel düzlemde farklı bir kültüre sahip olduğuna idrak eden bireyin varlığının başka bir birey tarafından onay görmesinin söz konusu düzlem ile denkleştiği söylenebilir. Tanınma merkezli çokkültürlülüğün neşvünema bulduğu ikinci düzlem ise toplumsal alandadır. Çokkültürlülüğün toplumsal düzlemdeki tezahürünün, yukarıda da belirtildiği üzere, farklı kültürlerin kamusal alandaki varlığının ayırdına varılması, farklılıkların sivil toplum içerisindeki aktörler tarafından kabul edilmesi biçiminde tezahür ettiği görülmektedir. Gerek bireysel gerekse toplumsal alandan sonra çokkültürlülüğün belirdiği yerin siyasal alan olduğu söylenebilir. Siyasal alan içerisinde önde gelen yapının devlet olduğu kabul edildiğinde çokkültürlülüğün devlet içerisindeki aktörler ve o aktörlerin yönettiği kurumlar nezdinde kabul edilmesi biçiminde neşet ettiği görülmektedir. Bu anlamda çokkültürlülüğün belirli sınırlar içerisinde farklı kültürlerin siyasal bir otoriteye işaret eden devlet tarafından tanınmasına denk düştüğüne şahit olunmaktadır (Yanık, 2013, s. 41). Çokkültürlü hali benimseyen aktörler tarafından sergilenen farklılığın korunması eyleminin de siyasal düzleme işaret ettiği anlaşılmaktadır (Doytcheva, 2020, s. 16-17).

Farklılığın gerek bireysel gerek sivil toplum gerekse siyasal otorite nezdinde tanınmasına referans veren çokkültürlülük bağlamında tanınanın tam olarak neye işaret ettiği sorusu kayda değer niteliktedir. Bahsi edilen soru üzerinde derinlemesine düşünüldüğünde tanınmaya mazhar olan grubun büyük ölçüde geçmiş zamandaki

³ Çokkültürlülük kavramı bağlamında beliren fark kelimesinin filozof Johann Gottfried Herder ve antropolog Levi Strauss tarafından gündeme getirildiği söylenebilir. İsmi zikredilen düşünürlere göre kültür, evrensel bir diğer tabirle genel geçer bir olgu olmaktan ziyade toplumsal düzeyde farklılıkları içeren ve bu tarzdaki muhtevastandan dolayı kendine özgü bir yapıyı inleyen bir fenomen niteliğindedir (Yanık, 2013, s. 12).

sömürge halklar olduğu ifade edilebilir. II. Dünya Savaşı öncesi dönemde sömürgeleşmeye maruz bırakılan toplulukların savaştan sonra göç ettikleri – özellikle kendilerini sömüren – ülkelerde yönetilebilmesi için siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadî alandaki taleplerinin nasıl karşılanabileceği yönünde beliren sorunun cevabı olarak çokkültürlülüğün belirdiğini söylemek mümkündür. Başka bir cümleyle ifade etmek gerekirse azınlık statüsündeki göçmen grupların önceki cümlede bahsedilen alanlardaki taleplerine karşılık olarak farklılıkların bir arada yaşaması yönünde beliren çözüm iradesinin çokkültürlülüğe delalet ettiği belirtilebilir (Yanık, 2013, s. 13-14).

Çokkültürlülük kavramının tarihsel serüveninde liberal düşünce içerisinde yer alan düşünürlerin önemli bir payı olduğu göz önüne getirildiğinde (Doytcheva, 2020, s. 43), Amy Gutmann'dan yola çıkarak sorulması gereken soru liberal demokratik rejimlerde çokkültürlülüğe ne anlam yüklediğidir. Gutmann, liberal demokrasi içerisinde çokkültürlülüğün anlaşılan şeyin evrenselcilik olduğunu belirtir. Düşünürüne göre liberallerin zihnindeki evrenselcilik, bütün insanların eşit ve özgür varlıklar olmalarına işaret eder (Gutmann, 2020, s. 32). Evrensel çapta eşitlik ve özgürlüğün var olduğunun tasavvuru, bütün insanların aynı türde insan doğasından geldiklerini, bundan dolayı da eşit derecede saygı görme hakkına sahip oldukları yönünde bir zehabın doğmasını beraberinde getirir (Rockefeller, 2014, s. 105; Taylor, 2012, s. 30). Böyle bir durumda liberal bir toplumsal düzende iyi bir bireysel yaşamın ve iyi bir toplumun mümkün kılındığına ilişkin bir algının belirmesi muhtemel görünmektedir (Tok, 2003, s. 77).

Liberal demokrasinin çokkültürlülük için ideal bir zemin olduğu iddiasına karşılık olarak eşitliğin ve özgürlüğün evrensel olandan ziyade homojenleştirilmiş bir diğer ifadeyle aynılaştırılmış olana bağlandığı yönünde bir düşünce zaman içerisinde belirgin hale gelmiştir. Bu anlamda aynılığın yapısal bir gerçekliğe dönüştüğü bir mekânda fark ilkesinin görülmediği yönünde bir düşünceye kapılmak mümkün görünmektedir (Köker, 2014, s. 13). Aynılıktan hariç olarak fark ilkesinin dikkate alınmamasının ikinci nedeni sorgulandığında, yansızlık ilkesine rastlandığı ifade edilebilir (Taylor, 2020, s. 24). Bu anlamda liberal yaklaşımda devletin genel düzlemde kültürel konularla, özel düzlemde ise kültürden kaynaklanan fark ilkesiyle ilgili olarak yansız davranması gerektiği yönünde bir düşüncenin var olduğu söylenebilir (Tok, 2003, s. 31).

Eşitlik ve özgürlük merkezindeki evrensel olan uğruna farkın görmezden gelinmesinin liberalizme işaret ettiğine dikkat çeken Charles Taylor (2014, s. 64 ve 81) ve Ernesto Laclau (2015, s. 35), esasında liberalizmin bizzat kendisinin tikel bir kültürün yansması olduğunu belirtirler. Gerek Taylor'un gerekse Laclau'nun ifadesinden yola çıkıldığında liberalizmin hangi özgül kültürden neşet etmiş olduğuna ilişkin bir sorunun cevaplanması elzem olacaktır. Bu bağlamda liberalizmin Avrupa kültüründen teşekkül etmiş bir ideoloji olduğu iddiasının gündeme geldiğine şahit olunmaktadır (Laclau, 2015, s. 78). Sözü edilen iddia takip edildiğinde farkın görmezden geldiği liberalizmin, evrensel olana değil özgül bir kültüre işaret ettiği, bir diğer cümleyle onun evrenselcilik yerine özelcilik olduğunu ifade etmek ihtimal dâhilindedir (Taylor, 2014, s. 64).

Liberalizmin evrensel olandan ziyade özel olana rabatlı olmasının nedenini onun bir ideoloji olmasına bağlayan ve ideolojinin öteki karşısında mesafe takınmaya endekslendiğinden söz eden Slavoj Žižek, liberalizm merkezli çokkültürlülüğün ırkçılık gibi bir semptom gösterdiğini belirtir. Düşünür, liberalizm ile kavli sağlanmış olan çokkültürlülük bağlamında yerel kültürlerin öteki olarak kodlandığından dem vurur. Žižek, o ötekinin karşısında Avrupa'nın iktidar odağı olarak alındığını ve o merkezin perspektifinden yerel kültürlerle yaklaşıldığını iddia eder (Žižek, 2001, s. 156-157 ve 164). Žižek'ten yola çıkıldığında liberalizme kelepçelenen çokkültürlülük kapsamında kültürlerin eşit olarak kabulünden ziyade ötekine işaret eden Avrupa dışı kültürlerin Avrupa kültürü iktidarına tabiiyetinin söz konusu olduğu yönünde bir kaniya kapılmak yüksek ihtimaldir. Böyle bir durumda çokkültürlülüğün muhtevasında Avrupa kültürünün öteki olarak tahayyül edilen diğer kültürler üzerindeki tanımlama gücünün var olduğu ileri sürülebilir (Connolly, 1995, s. 262).

Avrupa kültürünün iktidar odağı olarak kabul edildiği çokkültürlülük düşüncesinde kültürün Avrupalı hale geldiği, bu açıdan standartlaştırılmış programlar aracılığıyla Avrupa tipi kültürün baskın hale geldiği ifade edilebilir (Kastoryano, 2009, s. 29). Liberalizm merkezindeki çokkültürlülüğün Avrupa dışı kültürlerin Avrupa'nın üstünlüğüne ram ettirilmesine karşılık gelmesine ilişkin eleştirel bir düşünce geliştiren düşünürlerden birinin Bhikhu Parekh olduğu söylenebilir. Parekh'in çokkültürlülüğe dair eleştirel düşüncesinin liberalizmle ilintili olduğu göz önüne getirildiğinde evvela liberalizme dönük bakışının incelenmesi yerinde olacaktır.

3. SÖMÜRGEÇİLİĞİN AKLİLEŞMİŞ HALİ: PAREKH'İN DÜŞÜNCESİNDE LİBERALİZM

Çokkültürlülük kavramının liberalizm merkezinde geliştiğini ifade eden Bhikhu Parekh, liberalizm üzerine düşünce üretmeden evvel siyaset kuramına odaklanır. Düşünürün böyle bir tercihte bulunma nedeni, liberalizmin

siyaset kuramına ait bir kavram olduğu yönündeki tasavvurdur. Bu anlamda Parekh'in, liberalizmi daha iyi analiz edebilmek için önce siyaset kuramına odaklandığını belirtmek mümkündür.

Siyaset kuramı üzerine eğilen Parekh, söz konusu teori dâhilinde geliştirilmiş olan düşünce refleksinde aynılığın belirgin bir ton olduğu kanaatini taşır. Düşünürü göre siyaset kuramı içerisinde kültürle ilişkin olarak sergilenen düşünme eyleminde fark ilkesi görmezden gelinmiştir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse Parekh, siyaset kuramı kapsamında üretilen düşünce eyleminde kültürün özgül yapısının dikkate alınmadığından, bundan dolayı kültürler arası farkların göz ardı edildiğinden söz eder (2002, s. 13).

Siyaset kuramı dâhilinde düşünce üreten düşünürlerin önemli bir kısmının insan doğası ve kültürdeki fark ilkesini göremediğinden yakınan Parekh, bir sonraki adımda sözünü ettiği kişilerin gerek insan doğasına gerekse kültüre değişmezlik attettiklerini dile getirir (2002, s. 13). Liberalizmi insan doğası ve kültür merkezinde inşa eden düşünürlerin önemli bir kısmının da fark ve değişim ilkesini göz ardı ettiğinden dem vuran düşünür, bu duruma sebebiyet veren esas şeyin sömürgecilik olduğunu ifade eder.

19. yüzyılda Avrupa kıtasında beliren liberalizmin sömürgecilik ile geliştiğini söyleyen Parekh, o dönemdeki liberal düşünürlerin bir kısmının sömürgeciliği onayladığından, bir diğer ifadeyle ona meşruiyet sağladığından bahseder. Düşünür, bu tarz bir tutumun beraberinde gelen bakış açısının kendi ırkının üstünlüğüne inanma olduğunu belirtir (Parekh, 2001-2002, s. 105). Parekh'in düşüncesinden yola çıkıldığında liberalizm içerisinde düşünce geliştiren düşünürlerin belli bir kısmı ile ilgili olarak etnosantrizm⁴ içerisinde düşünce geliştirdikleri söylenebilir (Doytcheva, 2020, s. 47).

Etnosantrizmin var olduğu yönünde bir kabulden hareket edildiğinde kavramın çekirdeğinde Batı coğrafyasındaki kültüre yer verildiği ifade edilebilir. Batılı yaşam tarzına ahlâk ve erdem atfedilen etnosantrizmin bir Avrupa merkeziliğe⁵ dönüştüğü bu noktada söylenebilir. Parekh'in nezdinde liberalizmi genel düzlemde Avrupa etnosantrizmine özel düzlemde ise sömürgeciliğin meşruluğuna göre yorumlayan düşünürün John Stuart Mill olduğu görülmektedir.

18. yüzyıl Fransız düşüncesinden, Britanya'daki reform hareketinden, Saint Simonculardan ve Auguste Comte'tan etkilenen Mill'i Parekh'in ilgisine mazhar kılan sebep ilerleme kavramı ve onun işaret ettiği durumlara attettiği önemdir. Uygarlığın en düşük aşamasından en yüksek aşamasına doğru toplumların ilerleme halinde olduğundan söz eden Mill, temsili demokrasi sistemini uygarlığın varılabilecek şahika noktası olarak addeder. Uygarlığın ilk aşamasında boyun eğme ve çalışmanın geçerli olduğunu ileri süren Mill'in, uygarlık aşamasının gerek şartının özgürlük olduğu iddiası da Parekh'in dikkatini çeken bir husus olarak belirir (Magid, 2022, s. 822).

Toplumların uygarlık aşamasına doğru ilerlemesi için elzem olan şeyin nitelikli liderlik olduğunu savunan Mill, bu sayede toplumların doyumluğa ulaşacağını ilân eder. Batı Avrupa'daki devletler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uygar devletler olduğunu savunan Mill'in, ismi zikredilen devletlerin nitelikli liderliğe haiz olduğunu düşündüğünü belirtmek mümkündür. Buradan yola çıkarak Mill'in Batı Avrupa'daki devletlerin Batı dışındaki devletlere nitelikli liderlik yapmasının o devletleri uygarlaştıracağını iddia etmesiyle kendisini Parekh'in eleştirel bakışına maruz bıraktığını belirtmekte bir beis yoktur (Magid, 2022, s. 812-813). Bir başka cümleyle ifade etmek gerekirse Batı dışındaki toplumlar hakkında saptamalar yapan, onları betimleyen, onlar üzerinde egemenlik tesis ederek yeniden yapılandıran Mill'in Parekh'in nezdinde eleştiri konusu olduğu anlaşılmaktadır (Said, 2017, s. 13). Nitekim Parekh, Mill'in söz konusu düşüncesinde uygarlık kisvesi altında sömürgeciliği meşrulaştıran bir yan olduğunu belirtir. Bu açıdan Parekh, Mill'in düşüncesinden uygar olarak ilan ettiği Avrupa devletlerine sömüren güç olmayı hak kılmaya ilişkin bir intibamın peyda olduğunu söyler (2001-2002, s. 109).

Parekh'e göre uygar olmayı Avrupalı olmaya sabitleyen Mill'in attığı ikinci adım, liberalizm ile uygarlık zırhına bürüdüğü sömürmeye matuf Avrupa imgesini harmanlamaktır. Bu izlek takip edildiğinde Mill'in liberalizmi, medeni olmayı ve tarihi yapma halini Avrupa'ya attettiği (Blaut, 2015, s. 11), her üç hali sömürme eyleminin

⁴ Tüm dünyada etkili olduğu söylenebilecek olan etnosantrizm, özü itibarıyla ayrımcı bir davranışa işaret eder. Bahsi edilen davranış, kendisini ahlâki ve erdemli olarak addeden bir grubun üyelerinin dünyayı kendi değer yargılarından yola çıkarak değerlendirmesi hatta yargılaması biçiminde tecessüm eder (Hammond ve Axelrod, 2006, s. 926). Kendilerine ahlâki bir üstünlük atfeden grup üyelerinin dışarıda kalanları kendi değer yargılarına göre aşağıya dair olana bir diğer ifadeyle rasyonel olana mahkûm etmelerinin etnosantrizmi karşıladığını belirtmek mümkündür (Chatterjee, 1996, s. 37; Nişanyan, 2018, s. 240).

⁵ Avrupalıların Avrupalı olmayanlar üzerinde üstünlüğüne olan inanca işaret eden Avrupa merkezilik (Blaut, 2015, s. 26), bir evrenselcilik olarak belirir. Bahsi edilen evrenselcilik kapsamında tek çıkış yolunun Batı modelini taklit etmekten geçtiği savunulur (Amin, 2007, s. 14). Söz konusu izlekten yola çıkarak Parekh'in düşüncesi yorumlandığında düşünürün liberalizm kapsamında Avrupa'nın tek çıkar yol olarak Avrupalı olmayanlara dayatılmasına karşı çıktığı ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in liberalizm bağlamında sözü edilen evrenselciğin Avrupa merkeziliğe indirgenmesine karşı olacak bir düşünce ve pratiğin arayışında olduğu belirtilebilir.

üzerini örtmek için kullandığı Parekh tarafından dile getirilir. Ayrıca medeni ve liberal olmakla eşlenen Avrupa'nın karşısında medeni olmayan, uyuşuk Avrupa dışı devletler gibi bir imgeyi oluşturan Mill'in liberalizmi çok dar bir çerçeveye mahkûm ettiği Parekh tarafından ifade edilir (2001-2002, s. 110).

Liberalizmi oldukça sığ bir çerçeveye hapsedmekle suçladığı Mill'in Parekh'in nazarında sonraki eylemi kültürü karanlık bir dehlize itmektir. Mill'in liberalizmden uzak olmakla itham ettiği Batı dışı toplumlardaki kültürel çeşitliliği, birbirinden farklı kültürleri görmediğini dile getiren Parekh, onun çokkültürlülüğe imkân sağlamadığını, bu açıdan homojenliğe davetiye çıkardığını belirtir. Parekh'e göre böyle bir durumun beraberinde gelen şey, liberalizmin aynılığın karanlığına itilmesidir. Düşünürün gözünde bu durum çokkültürlülüğün yoksunluğunun sarıh bir göstergesidir. Bu açıdan Parekh, Mill'in liberalizme kültür bağlamında bir katkı sunmaktan ziyade onu fark körlüğüne ittiğini savunur. Parekh'e göre Mill'in bu tercihinin ağır faturası liberalizmin çokkültürlülüğe muhalif bir pozisyona doğru savurulması biçiminde tezahür eder (2001-2002, s. 111). John Stuart Mill, Parekh tarafından eleştirilse de toplum içerisindeki tüm bireylerin haklarını içeren bir demokrasi anlayışını savunduğunu belirtmek bu noktada faydalı olacaktır. Bu açıdan herkesin hakkını savunmak için katılım yapacakları deyim yerindeyse bir kamusal alanın Mill tarafından tahayyül edilmesinin Parekh'in ona dönük eleştirisini bir ölçüde boşlukta bıraktığı ifade edilebilir (Bayram, 2014, s. 60).

Liberalizmin itildiği etnosantrizmden Mill'i sorumlu tutan Parekh, Joseph Raz'ın düşüncesinde de o etkinin devam ettiğini ifade eder. Kendisini liberal olarak tanımlayan ve liberalizme özgürlük bağlamında yaklaşan Raz'ın otonomi kavramına atfettiği ahlâkî konum Parekh'in ilgisini çeker (Regan, 1989, s. 997 ve 999). Otonomiyi baskıdan azade olma hali olarak tanımlayan Raz'ın söz konusu kavramı bireyin kendi ahlâkî dünyasını inşa etmesine karşılık gelecek biçimde tanımlaması ve liberalizmi böyle bir eylem ile eşitlemesi Parekh açısından soru işaretlerine gebe dir (Raz, 1982, s. 111-112; 2016, s. 11).

Otonomi kavramına ahlâkî bir konum atfeden Raz'ı Bhikhu Parekh'in eleştirisine maruz bırakan neden, otonomi kavramını dar bir coğrafyaya hasretmesidir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse Raz'ın formüle ettiği otonomi kavramının ve o kavram temelinde inşa ettiği liberalizmin Avrupa ile sınırlandırılmışı ileri süren Parekh, Mill'deki hastalığın Raz'da nüksettiğini ifade eder (2001-2002, s. 113). Baskıdan uzak olma, haliyle kendi iradesiyle pratik sergileme biçiminde tecessüm eden otonomi kavramının sadece Avrupa'nın gerçeğini yansıttığı tezine karşı şüpheyle yaklaşan Parekh, Avrupa coğrafyasında otonomi kadar faşizm ve Nazizm akımlarının da görüldüğünden söz eder. Bu anlamda Parekh, gerek Mill gerekse Raz'da görülen liberalizm merkezli çokkültürlülüğün Avrupalılaştırılmasının realitede bir karşılığının olmadığını açıklar (2001-2002, s. 114). Kültürel çeşitliliği liberalizmin gündemine alma konusunda gerek Mill gerekse Raz'ın başarısız olduğunu ifade eden Parekh, farklı kültürleri keşfetme imkânının ortadan kalktığını ifade eder (2001-2002, s. 115).

Mill'in düşüncesini dışlayıcı olarak tanımlayan Parekh'in nazarında o mirası Raz'dan sonra devam ettiren isim Brian Barry'dir. Çokkültürlülük kavramını tikel olanın el üzerinde tutulduğu bir ortamda tikeller arası çatışmaların yönetimi olarak tanımlayan Barry, Parekh'in dikkatini çekmeyi başarır (Yack, 2002, s. 107). Kültürel çoğulculuğa ilişkin problemlerin çözümü üzerine düşünce geliştiren Barry'nin eşit yurttaşlığa dayanan liberal eşitlikçilik kavramı Parekh'in ilgisini üzerine çeker (Yack, 2002, s. 108).

Parekh, Barry'nin çokkültürlülük kavramındaki sorunları tespit edip çözüm üzerine düşünce geliştirme çabasını olumlu bulsa da gerek Mill'in gerekse Raz'ın düşüncesinde görülen etnosantrizm hayaletinin Barry'nin fikrinde yeniden canlandığından söz eder. Batıyı merkez olarak kodlayan Barry'nin karşısındaki çevre olarak Doğu'yu ve İslâm dinini konumladığını ifade eden Parekh, onun Doğu karşısında Batıya üstünlük atfettiğini söyler. Gerek Doğunun gerekse İslâm dininin Barry'nin zihin dünyasında darlığa mahkûm edildiğini belirten Parekh, ismi zikredilen toplumlardaki çeşitliliğin görmezden geldiğini bildirir. Bu açıdan liberalizmin fundamentalist bir pozisyona doğru itildiğinden söz eden Parekh, çokkültürlülüğe de ağır bir darbe vurulduğunu savunur. (2001-2002, s. 117).

Liberalizm kapsamında John Stuart Mill, Joseph Raz ve Brian Barry'nin düşüncesine odaklanan Parekh, her üç düşünürün nezdinde Avrupa merkeziliğin merkeze alındığından söz eder. Parekh'e göre Avrupa merkezli etnosantrizmin karanlığına hapsedilen liberalizm bağlamında bahsedilen evrenselliğin de o etnosantrizmden uzak olması mümkün görünmemektedir. Tüm kültürler ve toplumlar karşısında tek ahlâkî gerçek olarak Avrupa'nın kabul edilmesinden dolayı Avrupa haricindeki kültürlerin çeşitliliklerinin görmezden gelinmesi sonucunda liberalizmin aynılığa mahkûm edildiği Parekh tarafından savunulur. Çokkültürlülüğün de bu durumdan olumsuz etkilendiğini ifade eden Parekh, kültüre işaret eden tikel olan ile doğaya işaret eden evrensel olan arasındaki ilişkinin yeniden tanzim edilmesi gerektiğini savunur. Bunun için gereken şeyin toprak, egemenlik ve kültür

arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi olduğunu ifade eden Parekh'in düşüncesine odaklanmak yerinde olacaktır.

4. EVRENSEL MERKEZLİ LIBERALİZMİ YENİDEN TANIMLAMA GİRİŞİMİ: BHİKHU PAREKH'İN DÜŞÜNCESİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN SERENCAMI

Liberalizmin özgül zamana ve mekâna göre yeniden üretilmekten ziyade evrenselliğe bağlı biçimde tecessüm etmesine değinen Bhikhu Parekh, bahis konusu evrenselliğin soyut akıl merkezli olduğundan söz eder (2002, s. 43 ve 46). Soyut akıl bağlamında tüm toplumların yargılandığından yakınan Parekh, Avrupa kıtasındaki toplumların rasyonel olarak addedilirken Avrupa dışındaki toplumların ise akıl dışı olarak ilan edildiğini ifade eder. Düşünürü göre liberalizmi Avrupa aklının timsali olarak tanımlayan düşünürler, bu nitelikte toplumların akıl dışı toplumlar üzerinde yönetme hakkı olduğunu savunmuşlardır (Parekh, 2002, s. 47). Böyle bir düşünme tarzının geleneksel kültürlerin sömürülerek parçalanmasına kapı aralayan bir tutumu beraberinde getireceğini belirten Parekh, tek bir kültürün dayatılmasına ve liberalizmin buna doğru çekilmesine karşı çıkar (2002, s. 88). Söze konu edilen bir tarzdan homojenliğin tebarüz edeceğini söyleyen Parekh, bu durumda birlik ve homojenliğin, eşitlik ile de tek tipin eşlendiğini belirtir (2002, s. 11). Parekh'in tespitinden yola çıkıldığında düşünürün zihninde liberalizmin de homojenliğe ve tek tipli olmaya doğru kaydığı yönünde bir intibaa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Rasyonel olarak tanımlanan Avrupa kültürü karşısında Avrupa dışı kültürlerin rasyonalite dışı addedilmelerine karşı çıkan Parekh, Avrupa dışındaki kültürlerin Avrupa karşısında dezavantajlı konuma itilmelerine karşı tepki gösterir. Komüniteryen çokkültürlülük kapsamında sergilenen, bir kültürün dezavantajlı durumda olmasına karşı çıkış eylemiyle (Şimşek, 2012, s. 97) Parekh'in bu noktada örtüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte komüniteryen pozisyonda görülen egemen kültürün liberalizm tarafından görmezden gelinmesine dönük eleştirinin (Şimşek, 2012, s. 7) bir benzeri Parekh'te de görülür. Bu açıdan çokkültürlülük çerçevesinde Avrupa kültürünün hegemon durumda olmasının liberalizm tarafından görmezden gelinmesine dönük eleştiri komüniteryen çokkültürlülük ile Parekh'i ortaklaştırır.

Tek bir kültürün evrensellik altında liberalizm üzerinden dayatılmasına karşı çıkan Parekh, böyle bir durumun mantık dışı olduğunu beyan eder (2002, s. 62). Bahis konusu ettiği akıl dışılığın yeni bir yaşamın inşa edilmesi ile aşılabileceğini belirten düşünür, bu sayede komüniteryen çokkültürlülüğün de ayrışır. Parekh, o nitelikte bir yaşamın koşullarının ne olduğuna ilişkin bir soru sorarak işe başlar (Parekh, 2002, s. 98).

Aynılığın farka dönüşümü merkezinde bir yeni yaşam inşasının, bir diğer ifadeyle tek-etnili toplum yerine çok-etnili toplumun imkânı üzerine düşünen Parekh, bunun için evvela kimliğe odaklanmanın gereğinden söz eder. Kimliğin fark ile tahayyül edilmesinin öneminden dem vuran düşünür, ona çokkültürlülük bağlamında yaklaşmayı tercih eder. Çokkültürlülük kavramını farklılık temelindeki kimliklerle ve kültürlerle kaynaşmış olan insanların kendilerini anlamakta kullandıkları inançlar bütünü olarak tanımlayan Parekh, çok sayıda kültürel topluluğun yer aldığı grubu da çokkültürlü toplum olarak tanımlar (1999a, s. 27; 2002, s. 3 ve 7). Parekh'e göre çokkültürlü toplumun esası birbirinden farklı her kültürel topluluğun kendi tarihi, toplumsal yapısı ve de gelenekleriyle o ülkedeki iyi yaşam nosyonuna katkıda bulunmalarıdır (1999b, s. 449). Parekh'in ifade ettiği toplum örneğinin hayata geçişinin genel bir ethosun farklı kimlikler tarafından kabul edilmesine bağlı olduğu söylenebilir. Bu açıdan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplumsal düzenin bir örnek olarak düşünülmesi mümkün görünmektedir. Ancak, karar süreçlerinde farklı kimliklerin bütünüyle dikkate alındığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nden hariç olarak Hindistan'ın da Parekh tarafından tahayyül edilen toplumun örneği olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Ne var ki yükselen Hint milliyetçiliğinin iktidara sirayet ettiği dikkate alındığında farklı kimliklerin ortak kimliğe katkıda bulunarak bir iyi yaşam tesisine eriştiği düşüncesinin doğru olmadığı ifade edilebilir.

Fark temelindeki çokkültürlü bir toplumun inşası için tekkültürcü toplumun soykütüğünün irdelenmesi gerektiğini söyleyen Parekh, atılması gereken adımın insan doğasına odaklanmak olduğunu belirtir. Çokkültürlülük kuramının inşa edilebilmesi için liberalizm kapsamında tasavvur edilen insan doğasının eleştirel bir gözle incelenmesi gereğinden bahseder. Tekkültürcülüğün kurucu bir gerçeklik olarak belirlediği liberal bir toplumda soyut akıl merkezli tek bir insan doğası anlayışının neşet ettiğini ifade eden düşünür, o türdeki tasavvurun tüm zaman ve mekânlara yansıtıldığını, bir diğer ifadeyle evrensel olanın tek olana göre tasarlandığını iddia eder. Parekh'e göre aynılığın ahlâki hale gelmesine neden olan bu durum sonucunda fark geri plana itilir (2002, s. 23 ve 46).

Farklı toplumların insan doğasını farklı şekillerde anlayıp yapılandığı gerçeğinin göz ardı edildiğinden şikâyetçi olan Parekh, evrensel insan doğasına karşı çıkışın imkânını sorgular (2002, s. 30 ve 88). Söz konusu amaç doğrultusunda Giambattista Vico, Montesquieu ve Johan Gottfried Herder'e başvurur.

Vico tarafından ifade edilen evrensel ve sonsuz ilkelerin ulusların dünyasında yapıldığı tezi Parekh'in dikkatini çeker (Vico, 2007, s. 132). Bu anlamda Vico tarafından ifade edilen hakikatin bilgisinin toplumsal, tarihsel ve kültürel alanda inşa edilmesi durumunun Parekh'in ilgisini çektiği söylenebilir (Özlem, 2007, s. 14). Hakikatin toplumsal ve kültürel şartlara göre belirlendiği argümanından yola çıkan Parekh, Montesquieu'ya o nazarla yaklaşır. Montesquieu tarafından belirtilen kanunların din, gelenek, geçmiş zaman bilgisi gibi kültürel unsurlara dayandığı düşüncesi Parekh tarafından kabul edilir (Montesquieu, 1963, s. 535). Bu noktada Montesquieu'da beliren toplumların kendilerine özgü kurumları olduğu argümanının Parekh tarafından toplumların kendilerine özgü kültürleri olduğu ve yasanın ona göre üretildiği biçiminde yorumlandığı ifade edilebilir (Bezci ve Çelik, 2010, s. 29). Parekh'in Herder'e olan ilgisinin bu noktada belirdiği görülmektedir. Özgün bir akıl refakatinde doğanın sesinden iradi bir dil oluşturulmasından söz eden Herder'in Parekh nezdinde önem arz ettiği ileri sürülebilir (Herder, 2011, s. 19). Her üç düşünürün de özgünlüğe, bir diğer tabirle farklılığa itibar kazandırdığını belirten Parekh, onların düşüncesinden yola çıkarak ortak insan doğasının farklı şekillerde yorumlanması biçiminde bir yorum üretir. Daha açık bir ifadeyle belirtilecek olunursa üç düşünürden feyiz alan Parekh, ortak insan doğasının farklı kültürlerde yeniden üretilmesine ilişkin bir tez geliştirir (2002, s. 98).

Liberalizmin aynılıktan ziyade farklı olanın limanında sabitlenmesi tezini ileri süren Parekh'in düşüncesi irdelendiğinde birtakım olumsuz durumların belirmesi ihtimalinin de dikkate alınması gerekmektedir. Farklı toplumlar içerisinde özgün kültürel gerçekliklerin söz konusu olduğu düşüncesinden doğması muhtemel olumsuzluk, o kültür içerisindeki adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin de kabulüdür. Bir örnekle ifade etmek gerekirse Afrika coğrafyası içerisindeki kimi ülkelerde uygulanan kadın sünnetinin o toplumlardaki özgünlüğe işaret ettiği gibi bir düşüncenin belirmesi ve bundan kaynaklı olarak uluslararası toplum nezdinde olaya rıza gösterilmesi ihtimal dâhilindedir. Bundan farklı olarak kast sistemi temelinde inşa edilen Hindistan toplumu özelinde sistemden doğan sorunların özgünlük kisvesi altında meşrulaştırılması mümkün görünmektedir. Bahsi edilen durumlar dikkate alındığında Parekh tarafından öne sürülen fark ilkesi refakatinde karşılaşılabilecek problemlerin çözümünde mesafe kat etmenin pek de mümkün olmadığı ifade edilebilir.

Soyut olana göre tahayyül edilmiş liberalizme bağlı kılınmış insan doğasının çokkültürlülük için büyük bir handikap olduğunu savunan Parekh, bahse konu edilen zorluğun yeniden düşünme pratiği ile aşılabileceğini söyler. Bu sayede insan doğasının soyut olandan kaynaklanan tarih dışılığın hâkimiyetinden kurtarılabilceğini belirtir. Bu doğrultuda insan doğasını insanın tarihsel ve kültürel inşasına dönüştürmeyi amaçlar (2002, s. 158). Bu açıdan insan doğasını aynılığa mahkûm eden damardan, bir diğer tabirle tarih dışılıktan kurtarmayı ister. Başka bir cümleyle, insan doğasını sabitlikten yeniden inşa edilirlüğe, akışkanlığa dönüştürmeyi amaçlar (2002, s. 159).

Fark temelindeki çokkültürlü toplumun inşası için insan doğasının yeniden tanımlanmasından sonra Parekh'in önerdiği ikinci adım kimliğin yeniden inşasının imkânları üzerine düşündürmektir. Liberalizm doğrultusunda kurulmuş olan ulus-devletlerin bünyesinde homojenliğin yapısal hale geldiğini bildiren Parekh, yeni bir zihin refakatinde tanzim edilecek kimlik aracılığıyla bahis konusu durumun aşılabileceğini belirtir (2002, s. 30).

Kimliğin revizyona tabi tutulması için evvela siyaset kuramı üzerine eğilen Parekh, o alan içerisinde çok önem verdiği Will Kymlicka ve John Rawls'un düşüncesini merceğine alır. Gerek Kymlicka'yı gerekse Rawls'u liberal olarak tanımlayan Parekh, her iki düşünürün fikirleri üzerinden liberal düşünürlerin kimliğe bakışını açığa çıkarmaya çalışır.

Will Kymlicka tarafından ifade edilen kimliğin bireysel bir seçime dayandığı görüşüne katılan Parekh, gene düşünür tarafından belirtilen bireysel seçimin toplumsallık aidiyetiyle iltisaklı olduğu argümanını da destekler (Kymlicka, 2015, s. 219; 2018, s. 81). Liberalizm kapsamında bireysel özgürlüklerin ve eşitliğin kültür ile bağlantılı biçimde okunması gerektiği konusunda Kymlicka ile aynı yerde duran Parekh'i düşünürden ayıran nokta grup farkına dayalı haklar konusudur. Grup farkından neşet eden özyönetim, çoketniklilik ve temsil haklarını ileri süren Kymlicka'ya karşı Parekh eleştiri geliştirir (Kymlicka, 2015, s. 82). Grup farkını savunan Kymlicka'nın kültürü grupla bağlı kıldığını belirten Parekh, düşünürün kimliği gruba hapsettiğini, kültürler arası ilişkilerin kurulma yollarını geriletmediğini savunur (2002, s. 140). Böyle bir pratiğin sonucunda gruplar arasındaki kültürel karşılaşmalardan doğması muhtemel olan etkileşimlerin sönümlenmesi gibi bir durumun vaki olmasından endişe eden Parekh, kimliğin de zarar görme ihtimalinden söz eder. Böyle bir durumda kültürün coğrafyaya hapsedilmesi gibi bir ihtimalin doğacağını söyleyen Parekh, kültürel etkileşimlerden beslenmeyen çokkültürlülüğün güdük

kalacağını dillendirir (2002, s. 132-133). Düşünür tam bu anda kimliklerin bozulduğunu, olmadıkları bir şeye doğru sürüklendiklerinden bahseder (2002, s. 140). Bu anlamda kimliklerin etkileşimden uzak bir sabitliğe itildiği gibi bir durum ile karşılaşmak Parekh'e göre imkân dâhilindedir. Böyle bir durumun yapısal bir gerçeklik haline geldiği bir toplumda kimliğin etkileşimlerle yeniden inşa edilirliliğinin de kısıtlanması Parekh'in nezdinde mümkündür. Kimliğin inşa edilemediği bir mekânda bozulmaya yüz tutmasının düşünürü göre kuvvetli bir ihtimal olduğu söylenebilir.

Kymlicka'dan sonra John Rawls'un düşüncesini merceğine alan Bhikhu Parekh, Rawls'un insan doğasının kültürel iç içe olduğu yönündeki argümanını destekler. Bununla birlikte Parekh, Rawls'un bireyi toplumla ilişkilendirmesini de olumlu karşılar (Coşar, 2017, s. 6). John Stuart Mill tarafından formüle edilen faydacılık kuramına karşı alternatif bir teori geliştirmek isteyen Rawls, bu düşüncesiyle de Parekh'in ilgisini çeker. Sözü edilen teorisini inşa esnasında fark ilkesine odaklanması da Parekh'in ondan olumlu biçimde söz etmesine vesile olur (Rawls, 2017, s. 17). Bu noktada beliren soru, Rawls'u Parekh'in eleştirisine neyin açık bıraktığı üzerinedir. Bu noktada fark ilkesine önem veren Rawls'u Parekh'in eleştirisine maruz bırakan önemli bir nedenin farkın kimlik bazında tasavvur edilmemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir cümleyle ifade etmek gerekirse fark ilkesini kimlikten ziyade ekonomik düzlemde kabul etmekle itham ettiği Rawls'un düşüncesinden çokkültürlülüğe ilişkin bir model çıkarmanın mümkün olmadığını Parekh tarafından savunulduğu görülmektedir (Rawls, 2017, s. 19). Kimlik bağlamında fark ilkesini görmezden gelmekle itham edilen Rawls'un toplumsala ilişkin olan tasavvurunda kültürel çeşitliliğe yeterince yer verilmediği de Parekh tarafından iddia edilmektedir. Öyle ki Parekh, Rawls'un geliştirdiği formülasyonda Amerika'daki liberalizm uygulamasını evrenselleştiren ve bu temelde diğer toplumlarda homojenlik tesisinin izlerinin görüldüğünü ileri sürer (Parekh, 2002, s. 397). Parekh'e göre Rawls'un tahayyülündeki toplumsal alanda tanınma ve farklılık politikalarına da yeterince değinilmediğini belirtmek mümkündür (2002, s. 116). Rawls tarafından kavramsallaştırılan adil toplum kapsamında fark ilkesine yer verildiği ve o ilkenin insanın istediği biçimde var olmasına tekabül ettiği dikkate alındığında (Şimşek, 2012, s. 94-95), Parekh'in Rawls üzerine olan değerlendirmesinin eksik olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in nezdinde Rawls'un ekonomik olana indirgenliği söylenebilir.

Kymlicka'nın farka yer veren ancak kültürler arasındaki etkileşimi pas geçtiğini iddia eden, Rawls'un ise farkı sadece ekonomik bağlamda dikkate alan bu açıdan toplumsal çeşitliliği içermediğini düşündüğü kimlik tasavvurlarına karşı çıkan Parekh, yeni bir formülün imkânı üzerine kafa yorar. Kimlik üzerine eğilen düşünür, onu yeniden anlamlandırmanın doğru olacağı yönünde bir kaniya varır. Bu noktada tikel olan ile evrensel olanın ve ileri vadede liberalizmin yeniden anlamlanması gereğinden söz eden Parekh, her üçünün kesişim noktasında gördüğü kimliğin yeni bir okumaya tabi tutulması bahsini açar.

Kimlik kavramı üzerine düşünce geliştirmeyi amaçlayan Parekh, fark ilkesi üzerinde yoğunlaşır. Düşünür, fark merkezinde kimliğin inşasının ne şekilde mümkün olacağına ilişkin olarak cevap üretme gayreti içerisindedir. Bu bağlamda kimliği kişisel ve toplumsal düzlemde tahayyül eden Parekh açısından kişisel kimlik, insanın iç dünyasına, benliğine ve öznelliğine işaret eder. Öznelğin insanın kendi deneyimleri ve etkileşimlerinin öznesi olma biçiminde tecessüm ettiğini belirten düşünür, buraya bağlı olarak inşa edilen kişisel kimliğin insanın iradesi doğrultusunda kendi kaderini belirlemesine tevafuk ettiğini bildirir (Parekh, 2014, s. 55 ve 59). Bu sayede kendisi dışındaki odakların, bir diğer ifadeyle aktörlerin iktidarına maruz kalmaktan azade kılınmanın mümkün olacağını söyleyen Parekh, ayrılaşmaktan kurtulmanın da imkân dâhilinde olduğunu belirtir (2014, s. 59). Aynılığa maruz kalmaktan bağımsızlaşan bireyin fark ilkesine göre pratik sergileyebileceğinin Parekh tarafından savunulduğunu belirtmek bu noktada mümkündür.

Fark ilkesine göre kimliğin inşa eyleminin bir kereye mahsus olmadığını bildiren Parekh, söz konusu pratiğin sürekli olduğunu belirtir (2014, s. 56). Bu anlamda düşünürü göre değişimler ve o değişimlere göre üretilen yeni bakış açıları üzerinden kişisel kimliğin sürekli biçimde inşa edilmesi mümkün olabilmektedir. Parekh'in düşüncesi yorumlandığında düşünürün, kimliği sürekli icat edilen bir anlam kümesi olarak tasavvur ettiği söylenebilir. Söz konusu yorumdan yola çıkarak Parekh'in tahayyülündeki kimliğin bir kereye mahsus donuk bir içeriğe sahip olmadığı, bu açıdan dünya üzerindeki toplumlara dayatılma ve onların üzerinde tahakküm kurma gibi bir istekten uzak olduğunu belirtmekte bir beis yoktur. Yeniden yorumlama pratiği ile kısa vadede amaçlanan şeyin kendi üyelerine uygun ve ikna edici bir anlam dünyası yaratmak olduğu ifade edilebilir. Uzun vadede amaçlanan şeyin ise homojenlik ve ondan kaynaklanan tahakkümden arınma olduğu belirtilebilir. Bu izlek takip edildiğinde Parekh'in çoğullaşmış, akışkan hale gelmiş ve dayatmadan uzak bir öznelliğe ve kimliğe göre liberalizmi de yeniden okumayı amaçladığı ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in izole olma yerine kültürel etkileşimleri kabul eden, o etkileşimler sonucu değişebilen bir öznellikten yana olduğu anlaşılmaktadır (2002, s. 28). Düşünürün,

sabitlikten uzak öznelere savunduğu bir liberalizmin gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde kurucu akıl olma yönünde bir tasavvur geliştirdiği ileri sürülebilir.

Parekh'in düşüncesinde bireysel düzlemdeki kimliğin devamlı olarak yeniden üretilebilir olmasının bir sonraki adımda vardığı durak toplumsal kimlik biçiminde mücessem olur. Parekh tarafından bireysel düzlemde sonra kimliğin ikinci boyutu olarak tanımlanan aşamada bireyin etnik, kültürel ve dinsel olan gibi toplumsal kategorilere dâhil olması söz konusudur (2014, s. 61-62). Bireysel kimlikte vuku bulan yeniden tanımlanabilir oluşun daimiliği Parekh açısından toplumsal düzlemdeki kimlikte de görülür bir olaydır. Düşünürü göre bu tarz bir durumun beraberinde gelen şey, toplumun fark ilkesi üzerine inşa edilmesidir. Bireysel düzlemde fark ve yeniden üretilebilir olanın toplumsal düzleme sirayet etmesi, toplumu homojenliğin pençesinden kurtarıcı niteliktedir (Parekh, 2014, s. 66).

Yeniden inşa edilebilir bir bireysel kimlik inşa sürecinden yola çıkıldığında toplumsal olanın da yeniden inşaaya açık olduğunu belirtmek mümkündür. Bu noktada beliren soru, bireysel olan ve toplumsal olan arasında nasıl bir ilişki olacağıdır. Böyle bir soruya verilecek muhtemel yanıtlardan biri, bireysel kimliğin merkezindeki fark ilkesi ile toplumsal kimliğin merkezindeki fark ilkesinin arasındaki akışkanlığı sağlayacak bir yeniden inşa pratiğidir. Daha açık bir ifadeyle, bireysel kimliğin dayandığı fark ilkesi ile toplumsal kimliğin dayandığı fark ilkesinin karşılaştırılması suretiyle her iki gerçeği hem içeren hem de onları aşan yeni bir fark ilkesinin inşa edilmesinin ihtimal olduğu söylenebilir. Bu şekilde bireysel kimlik ile toplumsal kimlik arasındaki uyumsuzluğun yerine akışkanlığın gelmesi imkân dâhilindedir.

Toplumun homojenlikten uzak biçimde tasavvuru ve ona göre inşa edilmesinin beraberinde çoğul kimliklerin belireceği Parekh tarafından ifade edilir. Çoğul kimliklerin kurucu bir gerçeklik haline geldiği toplumsal düzlemde kimlikler arası etkileşimin mukadder olacağını belirten Parekh, farklı kimliklerin birbirlerinin inşasına katkıda bulunacağını ifade eder (2014, s. 66). Başka bir cümleyle ifade edildiğinde kimlikler arası etkileşimden kaynaklanan unsurların tikel kimlik inşa sürecinde hayli kayda değer olduğu düşüncesi Parekh açısından önemlidir.

Kimlikler arasındaki etkileşim sonucunda dünyayı okuma tarzının da homojenlikten çoğulculuğa, bir diğer tabirle tek merkezlikten çok merkezliliğe, donuk olandan akışkan olana kayacağını ifade eden Parekh, liberalizmin ve çokkültürlülüğün de bu minvalde yeniden tanımlanabileceğinden söz eder (2014, s. 66). Geçmiş zamanda tek bir kimliğe işaret eden liberalizmin çok merkezlilik üzerinden yeni bir gözlükle okunması olarak tanımladığı eylem üzerinden gerek liberalizmin gerekse çokkültürlülüğün Avrupa etnosantrizminin kıskacından çıkarılması Parekh'e göre mümkün olacaktır (2014, s. 67). Bu açıdan liberalizmi ve çokkültürlülüğü hem içeren hem de onlardaki olumsuzlukları aşabilecek yeni bir yasanın inşasının imkânının olduğu fikrine Parekh'in olumlu yaklaştığı söylenebilir.

Kimliğin tek bir iktidar odağı içerisinde yer alan ve soyut akli öne çıkaran aktörler tarafından belirlenmesine karşı çıkan Bhikhu Parekh'in Avrupa'nın hegemonyasını, bahse konu edilen hegemonyadan kaynaklandığı ifade edilebilecek olan aşkın egoizmi aşma yönünde irade sergileyen bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır (Connolly, 1995, s. 23). Bu anlamda değişmeyen bir hakikat olarak mühürlenmiş Avrupa merkezlik ve ondan peyda olduğunu iddia ettiği liberalizm ve kimlik tahayyülüne karşı sözü edilen her iki parametreyi zaman ve mekân bağlamına ayarlı yeni bir gözlükle okumayı hedeflediğini ifade etmek mümkün görünmektedir. Avrupa etnosantrizminden mülhem olan belirleyicilik karinesine karşı Parekh'in, William Connolly'den ödünç alarak söylenecek olunursa, bir tür yeşertme etiği inşasını tasarladığı söylenebilir. İsmi zikredilen etik türü irdelendiğinde tek olanın, aynılığın, homojen olanın baskınlığı ve tahakkümü merkezindeki çokkültürlülüğe karşı farkın siyasallaştırılmasının öne çıkması gündeme gelmektedir (Connolly, 1995, s. 25 ve 120). Kültürel etkileşimlerden kaynaklı çokkültürlülüğün ve liberalizmin Parekh tarafından farka dayanan yeni bir hegemonya tipi olarak tasavvur edildiği belirtilebilir.

Avrupa etnosantrizmine dayanan çokkültürlülüğe alternatif olarak tasarlanan yeni hegemonyanın Parekh'in düşüncesindeki karşılığı kültürel tabanlı bir federal yapı biçiminde tecessüm eder. Bahsi edilen yapı toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağların fark temelinde yeniden tanımlanmasına dayanır (Parekh, 2002, s. 248). Bu noktada Parekh tarafından arzu edilen şeyin üniter devlet egemenliğinin dönüşümü olduğu anlaşılmaktadır (2002, s. 248). Toprak dâhilinde egemen olarak nitelenen üniter bir devletin tanımlama gücünün olmasının (Connolly, 1995, s. 262) ve bu gücü kültürel alandaki homojenliği taltif ettirecek biçimde uygulamasının Parekh'in dikkatini çektiği ve bu durumun aşılması yönünde bir iradenin imkânı üzerine düşündüğünü bu anda belirtmek mümkündür. Başka bir cümleyle ifade etmek gerekirse sınırları belirlenmiş toprak parçası dâhilinde tanımlama

gücüne dayanan mutlak egemenliğin yeniden tanımlanması düşüncesinin Parekh tarafından savunulduğu gözlenmektedir.

Üniter devlet yapısına dayanan egemenliğin farklı bir devlet yapısına intisap edilen yeni bir egemenliğe tahvil edilmesinin Parekh açısından uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada üniter devlet yapısında öne çıkarılan tekkültürlülüğün üniter olmayan bir devlet yapısı altında çokkültürlülüğe doğru dönüştürülmek istendiği görülmektedir. Gerek idari ve siyasi alan gerekse kültürel alan bağlamında ileri sürülen düzende birbiriyle çakışan, ancak müzakereler yoluyla uzlaşmalara varabilen çoklu otorite merkezlerinin tahsisi bu noktada önem arz etmektedir (Parekh, 2002, s. 248). Müzakereyi yürütecek olan otoriteler kültürel gruplara işaret etmektedir. Sözü edilen kültürel grupların her biri bir yandan farklı derecede özerkliğe sahip iken diğer yandan ortak yasal ve politik bağlarla birbirine bağlı olacakları Parekh tarafından ifade edilmektedir. Toplumun içerisindeki kültürel grupların birbirlerinin özerkliklerine müdahale etmeden, görmezden gelmeden ve birbirlerini tanımlamaya cüret etmeden, kendi aralarında görüşebilecekleri ve uzlaşmaya dayalı karar alabilecekleri düşüncesi Parekh tarafından savunulmaktadır (1997, s. 526; 2002, s. 248). Tekliğin gruplar arası müzakere ile aşılması bir sonraki adımda siyasi alana da sirayet edecektir. Bu bağlamda Parekh egemenliğin hem içeride hem de dışarıda paylaşımının yerinde olacağını düşünür. İç siyasi alanda egemenliğin paylaşımı üniter devlet sisteminin dönüşümüne işaret eder. Buradaki temel sorun Parekh'in üniter devlet yapısının yerine ne tür bir devlet yapısını önerdiğini açık biçimde belirtmemesidir (2002, s. 248). Dışarıdaki egemenliğin paylaşımının Parekh'in düşüncesindeki karşılığı ulus-devletin Avrupa Birliği ile paylaştığı egemenliktir (2002, s. 249). Ülke içerisindeki kültürel azınlıklara dönük izlenecek siyasette Avrupa Birliği tarafından ilân edilen normların uygulanması Parekh açısından kâfidir (2002, s. 249).

Rakiplerini aynılığa indirgemekten ziyade onlarla uğraşan, onlara direnen ve onlara karşı meydan okuyan bir saygının kültürel çevreler nezdinde inşa edilmesinin Parekh açısından arzu edilir olduğunu belirtmek mümkün görünmektedir. Karşılıklı bağımlılığın çatışmayla, çatışmanın ise saygıyla kaynaştırıldığı bir zaman ve mekân kesişim noktasına temayül gösterildiğini ifade etmek imkân dâhilindedir. Bu anın çokkültürlülüğün tek bir kimliğe çengellenmesinin reddi olarak teecessüm ettiğini söylemekte bir beis olmasa gerektir (Connolly, 1995, s. 249-250). İleri vadede amaçlanan şeyin tek bir kültür merkezindeki evrensel olanın kültürler arası müzakereye dayanan yeni bir evrenselliğe dönüşümü olduğunu belirtmek mümkündür.

Kültürel etkileşimin öne çıktığı anda homojenliğe dayanan liberalizmin ve Avrupa etnosantrizmine göre inşa edilmiş kimliğin yapısöküme uğratılması ve yeni bir evrenselliğin inşası düşüncesinin belirlediği ifade edilebilir. Bu bağlamda üniter devletten farklı bir yapının siyasi, kurumsal ve kültürel parametrelerine göre gerek evrenselliğin gerek liberalizmin gerekse çokkültürlülüğün yeniden okunması gereğinin Parekh tarafından savunulduğu idrak edilmektedir. Sözü edilen amaç doğrultusunda Parekh'in nazarında atılması gereken ilk adımın liberalizm ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin gözden geçirilmesine ilişkin olduğu söylenebilir. Çalışmanın giriş bölümünde de dile getirildiği üzere John Stuart Mill ve Thomas Hill Green'in liberalizmi ulus-devlet ile bağlantılı biçimde okumalarının sonraki döneme de yansıdığı kanaatinde olduğu söylenebilecek olan Parekh'in vakayı rehabilite etmek istediği anlaşılmaktadır. Liberalizmin ve evrensel olanın ulus-devlete ait olan anlam dünyası içerisinde tahayyül edilmesine karşı çıkan Parekh'in her iki kavramı da ulus-devlete bağımlılıktan kurtarmak istediğine şahit olunmaktadır. Bu açıdan ulus-devlet çağında temayüz etmiş olan Avrupa merkezci, bir diğer tabirle etnosantrik bir siyasi ve toplumsal düzen tasavvuruna karşı olacak biçimde yeni bir düzende yaşama hevesinin Parekh'te teecessüme kavuştuğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Parekh'in nezdinde o tarz bir toplumun erdemini ve ahlâkını en üst düzeyde yaşadığı bir topluma denk düştüğü ifade edilebilir.

5. SONUÇ

Ulus-devletlerin egemenlik alanında görülen kültürel çeşitliliklerin ve farklı kimliklerin siyasi topluluk içerisinde alınmasına ve yönetilmesine ilişkin olarak üretilen çokkültürlülük kavramı, 1970'li yıllardan bu yana sosyal bilimlerdeki çalışma alanlarında rağbet gösterilen bir konu niteliğindedir. Kavramın tartışma alanına dâhil edilmesinde önemli olduğu söylenebilecek olan neden göç meselesidir. Ülke içerisindeki göçmen grupların uyumunun mümkün kılınması için siyasi iktidarlar tarafından başvuru çare olarak çokkültürlülük kavramının bildirildiği söylenebilir. Bahse konu edilen kavram kapsamında farklı kültürlerin kamu kurumlarında yer alan aktörler nezdinde tanınması murat edilmiştir. Bundan hariç olarak, kavram bağlamında farklılıkların bir arada yaşaması ilkesine yer verilmiştir.

Avustralya ve Kanada'da yerli halkların farklılığını teşvik etmek üzere icat edilen çokkültürlülük kavramı üzerine eleştirel bir bakış açısı da gündeme gelmiştir. Kavrama ilişkin olarak eleştiri geliştiren düşünürler,

çokkültürlülüğün liberalizm merkezli bir ideolojik bagaja deyim yerindeyse kurban edildiğini ileri sürmüşlerdir. Liberalizm bağlamında eşitlik ve özgürlük ilkesi ile ünsiyet bağı kurulan evrenselliğin esasında özel olanı daha açık bir ifadeyle Avrupa'yı imlediği düşünürler tarafından iddia edilmiştir. Liberal ideolojiye rabıtalı kılınmış çokkültürlülüğün Avrupa'nın hiyerarşik üstünlüğüne işaret ettiği, evrensel olanın da Avrupalı toplumların diğer toplumlar üzerindeki tanımlama gücüne, bir diğer ifadeyle iktidarına denk düştüğü argümanı eleştirel nazarla kavrama yaklaşan düşünürler tarafından bahsedilmiştir.

Çokkültürlülüğün liberalizm içerisinde klâsik olarak tanımlanabilecek bir pozisyon tarafından inşa edilmesine karşı çıkan düşünürlerin arasında öne çıkan bir isim olarak beliren Bhikhu Parekh'in düşüncesi bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bahsi edilen pozisyon içerisindeki aktörlerin liberalizmin muhtevasına sömürgeciliği kattığını belirten Parekh, onun tabiri caizse mütemmim cüz olarak itibar gördüğünden şikâyet eder. Düşünür, anılan ideolojinin çokkültürlülük konusunda darlığa mahkûm edildiğini belirtir. Parekh'in liberalizm kapsamında tahayyül edilen insan doğası ve kültür arasındaki ilişkinin aynışmaya sebep verdiği, bundan dolayı çokkültürlülüğün farktan müteşekkil evrensellikten ziyade aynılığa odaklı evrenselliğe mahkûm edildiğini savunduğu argümanı çalışma kapsamında ileri sürülmüştür. Sömürgecilik ile iltisaklı bir evrenselciliğin Parekh'in zihin dünyasında özgünlüğe hakkını vermeyen çarpık bir evrenselcilik olduğunu ifade etmek mümkündür (Mollaer, 2021, s. 29). Bahsi edilen tarzdaki evrenselciliğin Avrupa dışının Avrupa ilkesine göre yargılandığı bir etnosantrizme denk düştüğünü belirtmek bu anda ihtimal dâhilindedir. Bu anlamda Parekh'in düşüncesinden yola çıkarak evrensel olanın, liberalizmin ve çokkültürlülüğün Avrupa merkezliğe kaydırıldığı, daha ileri giderek ona mahkûm edildiği yönünde bir izlenime kapılmak mümkün görünmektedir.

Liberalizm içerisinde şeref payesi verilen sömürgecilikten aynılık merkezindeki evrenselliği içeren bir kimliğin türediği iddiası Parekh tarafından öne sürülür. Böyle bir durumda kültürün özgünlüğünün göz ardı edildiğinden yakınan Parekh, soyut olana saplandığını düşündüğü insan doğasını fark merkezli kültür ile yeniden tanımlama ve farka dayanan yeni bir kimlik inşa etme üzerine düşünür. Sözünü ettiği kimliğin kişisel kimlik olarak tecessüm ettiğini belirten Parekh, kendi kaderini tayin eden öznenin aynılığı reddettiği, farkı öne çıkardığı bir anlamın inşasını savunur. Bu sayede kimliğin sürekli tanımlanarak başka toplumlara dayatılmasını önlemenin bir diğer deyişle tek kimliğin tahakkümünü engellemenin imkânını bulduğunu ifade eder. Böyle bir pratiğin çoğulcu liberalizmin yeniden inşası ile mümkün olacağını belirten Parekh'in toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağın fark temelinde yeniden tanımlanmasını önerdiği tezi çalışma kapsamında öne sürülmüştür. Bu tarzda bir ulusal kimliğin tüm kültürlerle bağlantılı olacak biçimde inşa edilmesi Parekh açısından elzemdir. Düşünüreye göre o sayede akışkan hale gelmiş, çoğullaşmış ve dayatmadan uzak bir kimliğe göre liberalizmin ve çokkültürlülüğün tahayyülünün kapısı aralanacaktır. Bu noktadan yola çıkan Parekh'in evvela liberalizmi ulus-devletin tanımlayıcı gücünden arı kılmayı amaçladığından söz edilmiştir. İkinci olarak ise liberalizmi farkı merkezinde barındıran kültürle barıştırma, evrensel olanı tikel olan ile buluşturma, çokkültürlü bir rejimi inşa etme, bu sayede kültürel tabanlı bir federal yapıyı gerçekliğe dönüştürme istidadında olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlamda üniter yapıya bağımlı olarak addettiği liberalizmi kültürel tabanlı federal bir yapı ile iltisaklı olacak biçimde yeniden tanımlamanın imkânı üzerine refleks gösterdiği ve liberalizme bu şekilde katkı sağladığı beyan edilmiştir.

Liberalizmi ve ona bağlı olarak çokkültürlülüğü ulus-devletin tanımlayıcı olmaktan mülhem iktidarından azade kılma yönünde bir çaba sergileyen Parekh'in öneminin ne olduğu sorusu belirlediğinde verilmesi en muhtemel cevabın tahakküm ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Çokkültürlülük kavramının belirmesine sebep veren ulus-devlete rabıtalı liberal ideoloji içerisinde sömürgecilik ve ondan kaynaklı aynılaştırma özelinde egemenliğe ve tahakküme işaret eden öğelerin bulunduğu dikkat çeken Parekh'in kültürel tabanlı bir federal yapıdan murat ettiği şeyin liberalizmi cebirden soyutlamak olduğu belirtilebilir. Bu açıdan düşünürün zihnindeki esas kavramın tahakkümsüzlük olduğu söylenebilir. Parekh'in gerek liberalizmi gerekse ona ayarlı olan çokkültürlülüğü tahakkümsüzlük istidadı biçiminde yeniden yorumladığını belirtmekte bir sakınca olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (2007). *Avrupa-merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çev. M. Sert). Chiviyazıları Yayınevi.
- Bayram, Y. (2014). John Stuart Mill'in demokrasi anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 49(7), 57-68.
- Berry, J. W., Kolin, R., Taylor, D. M. (1977). *Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada*. Ministry of Supply and Survices.
- Berry, J. W. (2013). Research on multiculturalism in Canada. *International Journal of Intercultural Relations*, 37, 663-675.
- Bezci, B., & Çelik, F. (2010). Montesquieu'da Özgürlük ve Cumhuriyetçilik. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(548), 27-35.
- Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-Merkezci Tarih*. (Çev. S. Behçet). Dergâh Yayınları.
- Canatan, K. (2007). Millî devlet ve milliyetçiliğin ortaya çıkardığı bir sorun alanı olarak çokkültürlülük. *Eskiyeşi*, 6, 41-48.
- Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. (Çev. S. Oğuz). İletişim Yayınları.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (Çev. F. Lekesizalın). Ayrıntı Yayınları.
- Coşar, V. A. (2017). Çevirmenin Önsözü. J. Rawls-*Bir Adalet Teorisi* içinde (5-8). Phoenix Yayınları.
- Doytcheva, M. (2020). *Çokkültürlülük*. (Çev. T. Akıncılar Onmuş). İletişim Yayınları.
- Giambattista, V. (2007). *Yeni Bilim*. (Çev. S. Önal). Doğu Batı Yayınları.
- Gutmann, A. (2014). Giriş (Çev. Ö. Kabakçioğlu). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası* içinde (25-49). Yapı Kredi Yayınları.
- Hammond R. A., & Axelrod R. (2006). The evolution of ethnocentrism. *The Journal of Conflict Resolution*, 50 (6), 926-936.
- Herder, J. G. (2011). Dilin Kökeni Üzerine. (Çev. G. Aytaç). G. Aytaç (Ed.), *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri: Herder-Fichte-Humboldt* içinde (15-64). Phoenix Yayınları.
- Kastoryano, R. (2009). Giriş: Çokkültürlülük Avrupa İçin Bir Kimlik Mi? R. Kastoryano (Ed.), *Avrupa 'ya Kimlik: Çokkültürlülük Sınırı* içinde (17-45). Bağlam Yayınları.
- Köker, L. (2014). Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı. A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası* içinde (11-14). Yapı Kredi Yayınları.
- Kukathas, C. (1998). Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference. *Political Theory*, 26 (5), 686-699.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Teorisi*. (Çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, W. (2018). Liberal multiculturalism as a political theory of state. *Minority Relations*, 46(1), 81-91.
- Laclau, E. (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (Çev. E. Başer). Birikim Yayınları.
- Magid, H. M. (2022). John Stuart Mill. (Çev. Z. Karadağ Thorpe). L. Strauss ve J. Cropsey (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde (809-826). Babil Kitap.
- Mollaer, F. (2021). *Anti-Kolonyalizm Söylemi: Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. Dora Yayınları.
- Montesquieu. (1963). *Kanunların Ruhunu Üzerine*. (Çev. F. Baldaş). MEB Yayınları.

- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Liber Plus Yayınları.
- Özlem, D. (2007). Sunuş. G. Vico-*Yeni Bilim* içinde (13-15). Doğu Batı Yayınları.
- Parekh, B. (1997). Managing cultural societies. *The Round Table*, 86(344), 523-532.
- Parekh, B. (1999a). Political theory and the multicultural society. *Radical Philosophy*, 95, 27-32.
- Parekh, B. (1999b). Common citizenship in a multicultural society. *The Round Table*, 88(351), 449-460.
- Parekh, B. (2001-02). Üstün insanlar Mill'den Rawls'a liberalizmin dar görüşlülüğü. (Çev. H. M. Köse). *Doğu Batı*, 4(17), 105-120.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. (Çev. B. Tanrıseven). Phoenix Yayınları.
- Parekh, B. (2014). Kimliğin mantığı. (Çev. S. Aksoy). F. Mollaer (Ed.), *Kimlik politikaları: Tanınma, özdeşlik ve farklılık* içinde (53-76). Doğu Batı Yayınları.
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (Çev. V. A. Coşar). Phoenix Yayınları.
- Raz, J. (1982). Liberalism, autonomy and the politics of neutral concern. *Midwest Studies in Philosophy*, 7(1), 89-120.
- Raz, J. (2016). *Özgürlük ahlâkı*. (Çev. G. Özturan). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Rockefeller, S. C. (2014). Yorum. (Çev. İ. Özdemir). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* içinde (105-116). Yapı Kredi Yayınları.
- Said, E. S. (2017). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları*. (Çev. B. Yıldırım). Metis Yayınları.
- Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük kavramı ve anlamın çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 29-39.
- Şimşek, R. (2012). Liberteryen ve Komüniteryen Çokkültürcülük Dikotomisi. *İİ B International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3(7), 92-107.
- Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller*. (Çev. H. Koyukan). Metis Yayınları.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin kaynakları*. (Çev. S. A. Baş). Küre Yayınları.
- Taylor, C. (2014). Tanınma politikası. (Çev. Y. Salman). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* içinde (46-93). Yapı Kredi Yayınları.
- Taylor, C. (2020). *Modernliğin sıkıntıları*. (Çev. U. Canbilen). Ayrıntı Yayınları.
- Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset*. Ayrıntı Yayınları.
- Vatandaş, C. (2002). *Küreselleşme sürecinde toplumsal kimlikler ve çokkültürlülük*. Değişim Yayınları.
- Verkuyten, M. (2007). Social psychology and multiculturalism. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 280-297.
- Wieviorka, M. (1998). Is multiculturalism the solution?. *Ethnic and Racial Studies*, 21(5), 881-910.
- Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de çokkültürlülük*. Sentez Yayıncılık.
- Yack, B. (2002). Multiculturalism and the Political Theorists. *European Journal of Political Theory*, 1(1), 107-119.
- Zizek, S. (2001). Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı. (Çev. T. Birkan). *DeFTER*, 44, 145-175.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.